

Grzegorz Nycz

DYLEMATY INTERWENCJONIZMU: USA WOBEC KRYZYSU POLITYCZNEGO NA HAITI W LATACH 1990-2000

Prowadzona w ostatniej dekadzie XX w. polityka Waszyngtonu wobec Ameryki Środkowej i regionu karaibskiego stanowiła w znacznym stopniu kontynuację kierunków zainicjowanych w okresie drugiej kadencji Ronalda Reagana. Ze względu na zmiany geopolityczne, powodujące zmniejszenie zagrożenia radzieckiego dla interesów Waszyngtonu w Zachodniej Półkuli, administracja George'a Busha seniora mogła w sposób bardziej jednoznaczny i konsekwentny niż miało to miejsce w latach poprzednich, wspierać procesy demokratycznych przemian w krajach Ameryki Środkowej i innych państwach regionu¹.

W relacjach z partnerami z Ameryki Środkowej i Karaibów Waszyngton podnosił sprawy demokratyzacji jako czynnika sprzyjającego zakończeniu konfliktów wewnętrznych, stabilizacji i rozwojowi. Administracja Busha wykazała szczególną aktywność w odniesieniu do wyborów o decydującym znaczeniu dla przyszłości autorytarnych reżimów w hemisferze – m.in. w Panamie, Nikaragui, w Gwatemali oraz na Haiti – podejmując szerokie działania dyplomatyczne i wykorzystując znaczące środki, by zapewnić ich właściwy przebieg.

Wśród słabości ówczesnej amerykańskiej polityki w hemisferze wymieniano instrumentalne traktowanie OPA i podkreślanie hegemonii poprzez jednostronne działania wojskowe w Panamie. Tworzony przez Waszyngton wizerunek USA jako mocarstwa przewodzącego przemianom demokratycznym na kontynencie przyćmiewały kontrowersje wokół amerykańskiej zagranicznej polityki gospodarczej, zmierzającej do otwierania nowych obszarów ekspansji kapitałowej².

Port-au-Prince z perspektywy Waszyngtonu

Haiti jako państwo pozbawione poważnego znaczenia strategicznego nie zajmowało ekspono-

wanego miejsca w polityce USA w regionie karaibskim. Po obaleniu sprawującego dyktatorską władzę prezydenta Jean-Claude Duvaliera w 1986 roku, na Haiti utrzymywał się stan napięć wewnętrznych i chaosu politycznego, w którym aktorem o decydującym znaczeniu pozostawała armia. W 1986 roku administracja Reagana poparła zamach stanu przeciwko Duvalierowi, ale do 1990 roku działania USA, dotyczące wspierania stabilizacji i promowania demokratyzacji na Haiti były prowadzone na bardzo ograniczoną skalę³.

Dzięki wysiłkom ONZ w 1990 roku, udało się uzgodnić przeprowadzenie, pod nadzorem międzynarodowym, demokratycznych wyborów na Haiti, które odbyły się 16 grudnia 1990 roku i 20 stycznia 1990 roku⁴. Stany Zjednoczone przekazały poprzez Amerykańską Agencję Rozwoju Międzynarodowego (USAID) blisko 10 mln USD na wsparcie organizacji wyborów i przygotowanie społeczeństwa do udziału w głosowaniu. Pomoc amerykańska została skierowana na potrzeby nowo utworzonej haitańskiej Tymczasowej Komisji Wyborczej (Conseil Electoral Provisoire – CEP) oraz działających na Haiti misji UNDP (Programu Rozwoju ONZ) i OPA, a także na działalność amerykańskiej organizacji pozarządowej – Międzynarodowa Fundacja dla Systemów Wyborczych (International Foundation for Electoral Systems – IFES) i Narodowego Funduszu na rzecz Demokracji⁵. Środki przekazane przez misję USAID w Port-au-Prince w lipcu 1990 r. Międzynarodowej Fundacji dla Systemów Wyborczych (1,8 mln USD) zostały wykorzystane m.in. na dodatkowe wsparcie haitańskiej Tymczasowej Komisji Wyborczej w rozwiązywaniu organizacyjnych problemów związanych z przygotowaniem do głosowania⁶. Pula środków, pozostająca w gestii NED (1,2 mln USD), została wykorzystana przede wszystkim na działania Instytutu Wolnych Zwią-

ków Zawodowych (FTUI) na rzecz haitańskich organizacji związkowych oraz projekty Międzynarodowego Instytutu Republikańskiego i Narodowego Instytutu Demokratycznego, prowadzących szkolenia dla haitańskich partii politycznych i monitorujących przebieg kampanii wyborczej⁷.

Zwycięzcą grudniowych wyborów prezydenckich został lewicowy ksiądz katolicki Jean-Bertrand Aristide, który – choć nie należał do faworytów administracji Busha seniora – po objęciu urzędu uzyskał wsparcie Waszyngtonu w ramach polityki wspierania haitańskiej demokracji⁸. W maju 1991 roku USAID rozpoczęła, zakrojony na szerszą skalę, projekt umacniania porządku konstytucyjnego na Haiti, który miał obejmować wzmocnienie obu izb parlamentu, partii politycznych, Krajowej Komisji Wyborczej, sektora pozarządowego i władz lokalnych. Realizacja projektu, na który USAID planowała przeznaczyć 11 mln USD, miała polegać na przekazaniu grantów kilkuset lokalnym organizacjom politycznym, pozarządowym, związkowym oraz mediom. Zadania, związane ze wzmocnieniem instytucji państwowych i partii politycznych, miał koordynować Narodowy Fundusz na rzecz Demokracji. Po wrześniowym zamachu stanu projekt został zawieszony; USAID wznowiła poważne działania na Haiti dopiero w 1995 roku⁹.

30 września 1991 r. prezydent J.-B. Aristide został obalony przez wojskową juntę, kierowaną przez gen. Raula Cedrasa. Zaskoczony Waszyngton zdecydował o nałożeniu na Haiti embarga handlowego¹⁰. Stany Zjednoczone usiłowały doprowadzić do zakończenia kryzysu na Haiti poprzez działania wielostronne na forum OPA, w oparciu o procedury wprowadzone w rezolucji 1080¹¹. W efekcie zabiegów USA o przywrócenie do władzy Aristide'a, 23 lutego 1992 r. zostało zawarte kompromisowe porozumienie w Waszyngtonie między wygnanym prezydentem, a przedstawicielami parlamentu umożliwiające powrót prezydenta na urząd, jednak przywódcy puczu nie wyrazili zgody na takie rozwiązanie¹². Sankcje Stanów Zjednoczonych nie doprowadziły do załamania reżimu wojskowego, ale pogłębiły kryzys gospodarczy i humanitarny na Haiti; poważnym problemem dla administracji była rosnąca fala

uchodźców z wyspy, którzy usiłowali drogą morską przedostać się do USA. Biały Dom podjął decyzję o zawracaniu haitańskich uchodźców z powrotem do ich ojczyzny; do połowy 1992 roku na morzu zatrzymano kilkadziesiąt tysięcy emigrantów. Polityka administracji wobec problemu haitańskiego została podniesiona w kampanii wyborczej 1992 roku przez Billa Clintona, który krytykował działania prezydenta Busha i zapowiadał, że podejmie bardziej skuteczne starania o przywrócenie do władzy J.-B. Aristide'a¹³.

W cieniu Somalii – haitańskie rozstaje prezydenta Clintona

Podczas kampanii wyborczej z 1992 roku Clinton atakował wstrzemięźliwą politykę ówczesnego gospodarza Białego Domu wobec sytuacji Haiti – odnosząc się m.in. do tragedii uchodźców haitańskich, która zwracała uwagę amerykańskiej opinii publicznej – lecz po objęciu prezydentury nie kwapił się do podjęcia aktywnych działań na rzecz przywrócenia do władzy J.-B. Aristide'a¹⁴. Jak oceniał James Dobbins – który w latach prezydentury Clintona zajmował wysokie stanowiska w Departamencie Stanu – twierdzenia Waszyngtonu o tym, że celem zaangażowania USA w sprawę Haiti było przywrócenie demokracji, tylko w części oddawały rzeczywisty stan rzeczy¹⁵. Na politykę administracji wpływał przede wszystkim problem fali uchodźców z Haiti, a także aktywność tzw. *black caucus* – sympatyzującego ze sprawą J.-B. Aristide'a kongresowego lobby reprezentującego czarnoskórych Amerykanów¹⁶.

Od obalenia prezydenta Aristide'a w 1991 r. do 1994 r. Haiti opuściło na małych łodziach ok. 68,5 tysiąca osób; USA umieściły część uchodźców w Guantánamo, ale wkrótce zabrakło tam dla nich miejsca¹⁷. Administracja Clintona – podobnie jak jej poprzednicy – usiłowała zawracać część uchodźców z powrotem na wyspę, niemniej skala problemu zmusiła Biały Dom do zwiększenia presji na haitański reżim, poprzez embargo handlowe i zamrażanie ułokowanych za granicą zasobów finansowych Haiti¹⁸.

Polityka haitańskiej junty, która usiłowała zalegitymizować swoje rządy, organizując w styczniu 1993 r. wybory parlamentarne, budziła

coraz poważniejszy sprzeciw ciał międzynarodowych¹⁹. Pod auspicjami ONZ 3 lipca 1993 r. udało się wynegocjować porozumienie (tzw. *Governors Island Accord*) pomiędzy Aristidem a przywódcą junty gen. Cedrasem, na mocy którego powrót prezydenta Aristide'a do władzy miał się odbywać etapami do 30 października 1993 r. Administracja Clintona uznała to porozumienie za duży sukces, niemniej wkrótce ponownie zastrzył się konflikt między siłami junty a zwolennikami legalnego prezydenta i proces pokojowy został zatrzymany przez haitańskich wojskowych. Niewielka misja ONZ, w której brali udział żołnierze amerykańscy i kanadyjscy, obawiała się zejść na ląd w Port-au-Prince, ponieważ na nabrzeżu słychać było wrogie okrzyki lokalnych bojówek. Wpływ na fiasko implementacji porozumień z 3 lipca 1993 r. miał problem Somalii i obawy administracji przed uwikłaniem się w kolejną wojnę domową²⁰. Jak zauważył W. Hyland, w polityce Clintona wobec Haiti można było dostrzec stopniowe odchodzenie od wilsonowskich haseł w kierunku chłodnej i realistycznej oceny sytuacji z perspektywy interesów USA²¹.

Po nieudanej operacji z października 1993 roku, haitańska junta podjęła kolejne próby usankcjonowania status quo, podejmując w maju 1994 r. próbę wprowadzenia na urząd tymczasowego prezydenta. Brak woli puczystów do przywrócenia do władzy legalnej głowy państwa powodował, że rosło poparcie międzynarodowe dla bardziej zdecydowanych działań wobec Haiti. 31 lipca 1994 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła, popieraną przez USA, rezolucję 940, która upoważniła siły międzynarodowe do umożliwienia powrotu prezydenta Aristide'a do władzy i odsunięcia junty²². Decydującą rolę w wykonaniu postanowień RB ONZ odegrała administracja Clintona, która utrzymała twardą linię wobec reżimu w Port-au-Prince, wbrew wewnętrznej opozycji, sprzeciwiających się zaangażowaniu na Haiti republikanów oraz krytycznemu stosunkowi części państw OPA do interwencji²³.

15 września 1994 r. Clinton ogłosił ultimatum pod adresem haitańskich wojskowych, dając wyraz swojej determinacji w sprawie Aristide'a. 18 września, występujący jako mediator, były pre-

zydent J. Carter zawarł w Port-au-Prince porozumienie z gen. Cedrasem, na mocy którego, pod amerykańskim nadzorem, miał nastąpić powrót legalnego prezydenta do władzy. Dzięki temu 19 września USA, które na mocy mandatu RB ONZ, stanęły na czele wielonarodowych sił pokojowych na Haiti (*Multinational Force Haiti*), mogły bez przeszkód rozpocząć misję przywracania konstytucyjnego porządku w tym kraju w ramach operacji „Podtrzymanie Demokracji” (*Operation Uphold Democracy*). Po ogłoszeniu przez parlament amnestii dla członków junty, gen. Cedras oddał władzę, a 17 października do Haiti powrócił prezydent Aristide²⁴.

Sankcje i wyprawy misyjne

Po rozpoczęciu misji administracja Clintona zniosła sankcje gospodarcze wobec Haiti oraz podjęła działania na rzecz uruchomienia międzynarodowej pomocy dla zrujnowanej republiki. Realizację skutecznego programu odbudowy haitańskiej gospodarki utrudniała słabość instytucji rządowych, która powodowała, że znaczna część pomocy międzynarodowej dla Haiti była przekazywana przez organizacje pozarządowe, m.in. afiliowane przy Narodowym Funduszu na rzecz Demokracji przybudówki Partii Demokratycznej i Republikańskiej. Dzięki zaangażowaniu USA i wspólnoty międzynarodowej udało się osiągnąć postęp w stabilizacji porządku demokratycznego na Haiti. W grudniu 1995 roku odbyły się wybory prezydenckie i parlamentarne, w wyniku których J.-B. Aristide przekazał urząd prezydenta René Prevalowi. Pomimo problemów technicznych z organizacją głosowań, administracja Clintona uznała haitańskie wybory za sukces. W wyniku operacji „Podtrzymanie Demokracji” udało się także doprowadzić do podniesienia standardów ochrony praw człowieka²⁵. Interwencja prowadzona pod kierunkiem USA zakończyła się 31 marca 1995 r., kiedy Stany Zjednoczone przekazały zadania stabilizacyjne misji policyjnej ONZ (*United Nations Mission on Haiti – UNMIH*), w której także brali udział amerykańscy żołnierze²⁶. Jak podaje G. Rose, koszty działań realizowanych pod przywództwem USA na Haiti do początku 1996 r. wyniosły ponad 1 mld USD²⁷.

Pomimo uzyskanych postępów, sytuacja polityczna Haiti pozostała daleka od stabilizacji. Zabiegi amerykańskie zmierzające do utrwalenia porządku demokratycznego w tym kraju utrudnił wewnętrzny spór pomiędzy administracją a zdominowanym przez republikanów Kongresem, który od listopada 1994 r. usiłował kształtować politykę USA wobec Port-au-Prince. Zaostrzenie przez Kongres warunków przyznawania amerykańskiej pomocy zagranicznej dla Haiti wpłynęło na ograniczenie faktycznego wsparcia dla procesu przemian w zmagającej się ze skutkami wieloletniego kryzysu gospodarczego republice²⁸. Przedłużający się kryzys polityczny na Haiti zmusił w 1997 r. RB ONZ do przedłużenia misji stabilizacyjnej. Konflikty wewnętrzne uniemożliwiły przeprowadzenie zaplanowanych na 1999 r. wyborów parlamentarnych. W wyniku wyborów prezydenckich w 2000 r., zbojkotowanych przez znaczną część sił politycznych, urząd prezydenta ponownie objął J.-B. Aristide, który nie zdołał jednak doprowadzić do stabilizacji kraju²⁹.

Kosztowne przywództwo. Podsumowanie

W latach prezydentury G.H.W. Busha doszło do radykalnych zmian w środowisku międzynarodowym, które zmieniły polityczno-ustrojowy obraz świata. Po zakończeniu zmagania zimnowojennych na Półkuli Zachodniej demokracja stała się ustrojowym standardem. Amerykańska polityka wspierania rządów demokratycznych, prowadzona pod kierunkiem G. Busha seniora i Billa Clintona, była jednak realizowana w taki sposób, by nie powodować uszczerbku dla regionalnych i globalnych wpływów USA. Przykładem pasywnej polityki administracji Busha seniora wobec problemu umacniania demokratycznej formy rządów była reakcja Waszyngtonu na przewrót na Haiti, dokonany we wrześniu 1991 roku.

Także pod rządami administracji Clintona – jak wskazywała struktura amerykańskiej pomocy zagranicznej – znaczenie Ameryki Łacińskiej i Karaibów w polityce zagranicznej USA pozostawało ograniczone. W latach prezydentury Clintona nastąpił ogólny spadek wsparcia USA dla krajów Zachodniej Półkuli do poziomu średnio ok. 1,9 mld USD rocznie. Należy przy tym podkreślić, że

pograżone w kryzysie Haiti, jako jedno z nielicznych państw regionu, było w latach 90. XX w. beneficjentem znaczących środków pomocowych USA, sięgających ok. 1,1 mld USD³⁰.

Działania międzynarodowe prowadzone pod przywództwem USA na Haiti pod wieloma względami mogły być uznane za modelowy przykład nowoczesnych metod przywracania zaburzonego porządku demokratycznego, jednak w dłuższej perspektywie zabiegi Waszyngtonu oraz aktorów międzynarodowych okazały się niewystarczające w odniesieniu do strukturalnego niedowładu państwa haitańskiego i jego cywilizacyjnego zacołania, które przesądziło o zahamowaniu postępów przemian politycznych w tym kraju³¹.

Przypisy:

¹ Zob. H. Wiarda, *American Foreign Policy Towards Latin America in the 80s and 90s. Issues and Controversies from Reagan to Bush*, New York University Press, New York 1992 ss. 40-42 i ss. 304-317. Zob. także W. LeoGrande, *Our Own Backyard: The United States in Central America, 1977-1992*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1998, ss. 578-579. Por. L. Zyblikiewicz, *Polityka USA wobec Ameryki Łacińskiej i Karaibów w latach 1981-1988*, Wydział Prawa i Administracji UJ, Warszawa 1992, ss. 24-25, ss. 104-105.

² Por. J. Mertus, *Bait and Switch. Human rights and U.S. Foreign Policy*, Routledge, London 2004, s. 34-35. Por. także W. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony*, Cambridge Studies in International Relations, no. 48, Cambridge University Press, Cambridge 1996, ss. 4-11.

³ Zob. J. Mertus, *Bait and Switch. Human rights and U.S. Foreign Policy*, op. cit., s. 33. W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, Praeger, Westport, Connecticut London 1999, ss. 59-60.

⁴ J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-2000*, Scholar, Warszawa 2001, s. 639.

⁵ USAID, Project Paper, Haiti, „Democracy Enhancement”, USAID, Washington D.C., 1991, s. 9. Zob. także International Foundation for Electoral Systems (IFES), IFES Haitian Election Project, July 1990 – April 1991, Final Report, IFES, Washington D.C., 1991.

- ⁶ Zob. International Foundation for Electoral Systems (IFES), IFES Haitian Election Project, July 1990 – April 1991, Final Report, IFES, Washington D.C., 1991.
- ⁷ Zob. informacje Narodowego Funduszu na rzecz Demokracji o udzielanych grantach dotyczących Haiti (Democracy Projects Database: Haiti, 1990), dostępne pod adresem NED: URL <http://www.ned.org>.
- ⁸ G. Rose, *Haiti*, w: R. Haass (ed.), *Economic Sanctions and American Diplomacy*, Council on Foreign Relations, Nowy Jork 1998, s. 62. Por. W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 59-60.
- ⁹ USAID, Project Paper, Haiti, „Democracy Enhancement”, USAID, Washington D.C., 1991. Zob. informacje Narodowego Funduszu na rzecz Demokracji o udzielanych grantach dotyczących Haiti (Democracy Projects Database: Haiti, 1990), dostępne pod adresem NED: URL <http://www.ned.org>.
- ¹⁰ W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., ss. 59-60.
- ¹¹ G. Rose, w: R. Haass *Economic Sanctions*, op. cit., s. 62.
- ¹² W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, ss. 59-60.
- ¹³ G. Rose, w: R. Haass *Economic Sanctions*, op. cit. s. 63-64. W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 60.
- ¹⁴ W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 60.
- ¹⁵ J. Dobbins et al., *America's Role in Nation-Building. From Germany to Iraq*, Rand Corporation 2003, ss. 72-73.
- ¹⁶ Por. *The New York Times*, „With Persuasion and Muscle, Black Caucus Reshapes Haiti Policy”, S. Holmes, July 14, 1994; artykuł dostępny pod adresem *The New York Times*, URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9801EFD9133FF937A25754C0-A962958260>. Zob. także *The New York Times*, „Black Caucus Urges Tougher Haiti Policy”, March 23, 1994; artykuł dostępny pod adresem *The New York Times*, URL <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A07E7D8123CF930A15750C0A962958260>.
- ¹⁷ J. Dobbins, op. cit., s. 72. Por. G. Rose, „Haiti”, w: R. Haass, *Economic Sanctions*, op. cit., ss. 63-64.
- ¹⁸ W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 60.
- ¹⁹ J. Kukułka, op. cit., ss. 640-641.
- ²⁰ W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 60-61. Zob. także J. Kukułka, op. cit., ss. 640-641. Por. „Operation Uphold Democracy”, materiały pod adresem GlobalSecurity.org http://www.globalsecurity.org/military/ops/uphold_democracy.htm.
- ²¹ W. G. Hyland, *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, op. cit., s. 65.
- ²² J. Kukułka, op. cit., ss. 640-641.
- ²³ W. G. Hyland, op. cit., s. 63. Por. J. Kukułka, op. cit. ss. 640-641.
- ²⁴ W. G. Hyland, op. cit., s. 63. Zob. także J. Kukułka, op. cit., ss. 640-641.
- ²⁵ J. Dobbins, op. cit., ss. 74-83.
- ²⁶ *BBC News*, „Jean-Bertrand Aristide”, *BBC News*, 29 lutego 2004; artykuł dostępny pod adresem BBC News: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3379135.stm>. Por. „Operation Uphold Democracy”, GlobalSecurity.org URL http://www.globalsecurity.org/military/ops/uphold_democracy.htm.
- ²⁷ G. Rose, „Haiti”, w: R. Haas *Economic Sanctions*, s. 71.
- ²⁸ J. Dobbins, op. cit., ss. 79-80.
- ²⁹ J. Dobbins, op. cit., ss. 79-80. J. Kukułka, op. cit., ss. 640-641 i s. 831. Zob. także *BBC News*, „Jean-Bertrand Aristide”, *BBC News*, 29 lutego 2004; artykuł dostępny pod adresem BBC News: URL <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3379135.stm>.
- ³⁰ Congressional Research Service Report for Congress, C. Veillette, M. Sullivan, C. Ribando Seelke, C. Cook, *U.S. Foreign Assistance to Latin America and the Caribbean: FY2006-FY2008*, CRS Washington D.C. 2007, s. 3.
- ³¹ Zob. G. Rose, op. cit., s. 73. Por. J. Dobbins, op. cit., s. 72-73.

Bibliografia

BBC News, 29 lutego 2004, „Jean-Bertrand Aristide”.

Congressional Research Service Report for Congress (2007), C. Veillette, M. Sullivan, C. Ribando Seelke, C. Cook, *U.S. Foreign Assistance to Latin America and the Caribbean: FY2006-FY2008*, Washington D.C.

- Dobbins James** et alt. (2003), *America's Role in Nation-Building. From Germany to Iraq*, Rand Corporation.
- Haass Richard** (1998), *Economic Sanctions and American Diplomacy*, Council on Foreign Relations, Nowy Jork.
- Hyland W. G.** (1999), *Clinton's World: Remaking American Foreign Policy*, Praeger, Westport, Connecticut & London.
- International Foundation for Electoral Systems** (1991), IFES Haitian Election Project, July 1990 – April 1991, Final Report, IFES, Washington D.C.
- Kukulka Józef** (2001), *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-2000*, Scholar, Warszawa.
- LeoGrande William** (1998), *Our Own Backyard: The United States in Central America, 1977-1992*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Mertus Julie** (2004), *Bait and Switch. Human Rights and U.S. Foreign Policy*, Routledge, London.
- National Endowment for Democracy** (1990), Democracy Projects Database: Haiti, 1990, dostępne pod adresem NED: URL <http://www.ned.org>.
- Robinson William** (1996), *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony*, Cambridge Studies in International Relations, no. 48, Cambridge University Press, Cambridge.
- The New York Times*, July 14, 1994, „With Persuasion and Muscle, Black Caucus Reshapes Haiti Policy”.
- The New York Times*, March 23, 1994, „Black Caucus Urges Tougher Haiti Policy”.
- United States Agency for International Development** (1991), Project Paper, Haiti, „Democracy Enhancement”, USAID, Washington D.C.
- Wiarda Howard** (1992), *American Foreign Policy Towards Latin America in the 80s and 90s. Issues and Controversies from Reagan to Bush*, New York University Press, New York.
- Zybliekiewicz Lubomir** (1992), *Polityka USA wobec Ameryki Łacińskiej i Karaibów w latach 1981-1988*, Wydział Prawa i Administracji UJ, Warszawa.